

VÄITEKIRJADE KAITSMISED

Riho Altnurme, *Eesti evangeeliumi ristiusu kirik ja nõukogude riik 1944-1949* (Tartu: *Dissertationes Theologiae Universitatis Tartuensis* 5, 2000)

Nõukogude aja uurimine üritab järjekindlalt jõuda allikmaterjalil põhinevate professionaalsete teadustöödeni. Tartu Ülikooli usuteaduskonna doktorandi Riho Altnurme dissertatsioon, mida kaitsti 21. detsembril 2000 on selle heaks näiteks. usuteaduskonna nõukogu tunnistas Riho Altnurme teoloogiadoktori kraadi vääriliseks.

Kaitsmisel tõdesid mõlemad ametlikud oponendid, et doktoritöö on kirjutatud aktuaalsel teemal, kusjuures Altnurme on kinni haaranud probleemist, mis pole kergete hulgast ei aineselt ega ka meetodikalt. Uurimus baseerub ju põhiliselt Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Konsistooriumi, Eesti Rahvusarhiivi, Vene Föderatsiooni Riigiarhiivi arhiivifondide primaarsel allikmaterjalil. Just allikakriitilised küsimused muutuvad igale nõukogude aja uurijale lausa topeltoluliseks. Kõnesolevas uurimistöös oleks võinud aktiivsemalt kasutada ka suuliste pärimuste — *oral history* — meetodit.

Süsteemaatilise ülesehitusega doktoritöö koosneb sissejuhatusest ja seitsmest peatükist, eesti- ja ingliskeelsest kokkuvõttest, allikate ja kirjanduse loetelust ning isikunimede registrist. Kokku on töös 325 lehekülge. Sissejuhatuses iseloomustab autor kõigepealt käsitletava teema olemust, selle senist uuritavust, uurimismetoodikat ja annab ülevaate allikatest. Kahjuks ei ole autor pidanud oluliseks luua ülevaatlikumat tausta EELK arengule enne II maailmasõda, samuti ei selgu, milliste muutustega väljus EELK esimesest nõukogude okupatsioonist ning sellele järg-

nenud Saksa okupatsioonist. Ka ei loo sissejuhatus päris piisavat ülevaadet kõigest seniuuritust meil ja mujal.

Seitsme sissejuhatusega annab Altnurme täiesti arvestatava kirjelduse sellest, kuidas Nõukogude riigiorganid viisid etappide kaupa ellu Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kiriku (EELK) allutamise nõukogude võimule ja partei poliitikale, mille tulemusel neutraliseeriti kirik ühiskonnast. Esimeses viies peatükis domineerib peamiselt riigipoolne aspekt.

Esimeses peatükis antakse ülevaade religiooniküsimustega tegelenud riiklikest organitest, nende peamistest töösuundadest ja omavahelistest suhetest. Altnurme on huvitavalt välja toonud, et suhtumises kirikutesse lähtuti just kirikute suhtumisest Nõukogude riiki ning võeti arvesse nende sõja ajal valitud positsioone. Tegelikult toimiti nii ka USA-s ja Inglismaal, kus tänu Saksa kristlaste usuliikumisele suhtuti luterlastesse kui maskeerunud natsidesse. Laiemalt võttes ei rakendatud kohe pärast Teist maailmasõda NSV Liidus kirikute suhtes veel mingeid suuremaid sanktsioone, sest NSV Liitu sidusid mõned välispoliitilised tegurid.

Teine peatükk keskendub kiriku tegevust reguleerinud seadusandluse arengule ja üksikkoguduste registreerimisele. Autor on toonud ilmekalt esile nõukogude seaduste vastuolulisuse, mille parimateks näideteks on põhjalikumalt käsitletud Tartu Ülikooli koguduse ja Tartu Maarja koguduse likvideerimine. See alateema jätkub ka kolmandas peatükis, mis tegeleb kiriku majandusliku mõjutamisega ehk kirikuvarade natsionaliseerimisega. Nõukogude võimude printsiipaalsed seisukohad kirikuhoonete taastamisel ja võõrandamisel saavad nüüd meile palju selgemaks. Väga kiiresti, kuu ajaga, vormistati näiteks Paldiski kirik kohalikuks klubiks. Tõepoolest, kui kirikut soovib kümme inimest ja klubi soovib tuhat, siis peab muidugi otsustama, kas lähtuda sisulisest kvaliteedist või kvantiteedist. Nõukogulikud printsüübid lähtusid kvantiteedist.

Neljas peatükk tegeleb riigi sekkumisega kiriku juhtimisse ja viies peatükk riigi sekkumisega kiriku ühiskondlikku tegevusse. Neljas peatükk vaatleb peamiselt riigi osa kiriku kaadripoliitikas kõrgeimast kuni madalaima tasandini. Viendas peatükis esitab autor kõigepealt usuasjade voliniku seisukohad luterliku kiriku asendist Eesti ühiskonnas. Suurimateks probleemideks olid volinikule kiriku õpetuse levitamine nii akadeemilise teoloogia kui ka lihtsa leeriõpetusena, samuti kiriklike pühade tähistamine.

Töö viimastes peatükkides on autor toonud sisse kiriku-poolse vaate. Nii kirjeldab autor kuuendas peatükis kiriku reaktsioone riigi survele — vastupanu ja kohandumist. Kuna selles peatükis käsitletakse ka vaimulikkonna koostööd julgeolekuorganitega, siis on see doktoritöö vahest kõige põnevam osa. Kuna autor ei defineeri mõistet “agent”, siis tekitas see ka kõige rohkem küsimusi. Tegelikult jääb loomata täpne pilt sellest, kuidas vaimulikud julgeolekuorganitega koostööd tegid. Sügavamalt põhjendamata jääb nende tegelik süü. Viimases, seitsmendas peatükis püüab autor luua pildi luterliku kiriku suhetest hernhuutlaste ja teiste konfessioonidega, pagulaskiriku ja Kirikute Maailmanõukoguga. Kuna autor ei ole saanud kasutada näiteks Genfis oleva Luterliku Maailmaliidu arhiivis ja Rootsi riigiarhiivis leiduvaid materjale Eesti kirikuelu kohta, siis on see seadnud oma kitsendavad piirid antud alateema autentsemaks käsitlemiseks. Altnurme ei ole kasutanud ka ajavahemikul 1945-1949 Rootsis ilmunud kirjutisi, mis oleksid aidanud teha tunduvalt täpsemaid järeldusi selle kohta, mida teati ja kuidas nähti kodumaal toimunut eksiilkirikus.

Lugejal võib Altnurme monograafiaga lähemalt tutvudes tekkida ka küsimusi, millele tema töös ei ole veel vastatud. Nii ei saa me pilti sellest, millisena nähti NSV Liidus toimuvat läänes. Kuidas mõjutas 1949. aasta sundkollektiviseerimine ja sellega seoses juba varem väljastatud salaja-

sed määrused luterlike maakoguduste elu? Vabakoguduste ajaloost on näiteid, et 1949. aastal hakkas pühapäevaste kolhoositööde tagajärjel üha rohkem olema jumalateenistusteta pühapäevi. Kuidas mõjus vaimulikkonnale ja koguduste aktiivile üldine sügav umbusalduse õhkkond? Millised olid koguduste suhted kiriku keskasutuste, konsistooriumiga? Võimalik, et kõigile küsimustele ei olegi võimalik anda mingit täpset vastust, sest puuduvad vastavad allikmaterjalid.

Kokkuvõtteks tuleb tõdeda, et Riho Altnurme uurimus on põhilises igati õnnestunud ja tõsiselt võetav töö. Autori põhjaliku töö tulemusena valminud monograafias esitatakse uurimistulemusi, millel on kõrge uudsusaste. Tõenäoliselt on tegemist ka esimese nõukogude aega ideoloogiavabalt käsitleva dissertatsiooniga, mida on kunagi kaitstud Tartu Ülikoolis, ja mille üle võib usuteaduskond tunda õigustatud uhkust.

Riho Saard